

РОЗПОДІЛ СФЕР ВПЛИВУ В ОДЕСІ: ІНТЕРВЕНТИ, ДИРЕКТОРІЯ, ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ (ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ).

Історичне краєзнавство дозволяє висвітити маловивчені сторінки нашої історії на регіональному рівні. В Одеському національному університеті ім. І.І.Мечникова під керівництвом професора М.Ю.Раковського склався науковий напрямок, що за допомогою методу порівняльного аналізу подій загальнодержавного масштабу і регіональної історії періоду революції та громадянської війни дозволяє досліджувати досить вузькі проблеми.

Одним з таких питань, що залишилися поза увагою істориків, є спроба створення в 1919 р. чергового антирадянського блоку, що складався з української Директорії і Добровольчої армії генерала А.І.Денікіна. Необхідно відзначити, що в даний час спостерігаються спроби висвітити окремі аспекти переговорів представників Директорії з командуванням союзного війська¹, однак комплексно ця проблема ще вимагає свого вивчення.

Уряди країн Антанти, що зважилися на відкрити військову інтервенцію по закінченні І світової війни, переслідували не тільки цілі по відтворенню законного демократичного уряду в Росії, але і суто власні задачі (як економічні, так і політичні). Французький експедиційний корпус, який висадився на півдні України під загальним командуванням генерала Франше д'Еспре, зіштовхнувся з могутнім повстанським рухом, що мав як національне, так і політичне забарвлення. Тобто легкої прогулянки по Україні в союзників не вийшло. Тому належало шукати опору на місцеві антирадянські рухи. Спочатку самим могутнім з них вважалася Добровольча армія генерала А.І.Денікіна і кращий експерт з російських питань французький консул Еміль Енно, який був капітаном військової розвідки, орієнтував уряд Клемансо саме на фінансування Добрармії.

Однак у січні-лютому 1919 року керівники української Директорії вийшли з пропозицією про взаємну співпрацю на генерала Бертелло і начальника штабу корпусу полковника Фрейденберга. В результаті цих переговорів виникла нова ідея – об'єднати під французьким командуванням військові зусилля Директорії й частин Добровольчої армії, що знаходилися в окупаційній зоні союзників. Для лідерів Директорії це

означало могутню підтримку проти наступаючої з півночі України Червоної армії і фактичне визнання незалежності УНР із боку А.І.Денікіна.

Французи вирішили створити владу на коаліційних засадах під своїм керівництвом. Резиденцією нової Директорії передбачалася Бирзула. Державною мовою залишалась українська, декрет про землю й інші, видані В.Винниченко, повинні бути скасовані і навіть “загальний прапор буде мати вигляд російського, у куті якого розміститься маленький жовто-блакитний знак”.² Досить цікава позиція В.Винниченко, якому не знаходилося місця в новому уряді. Коментуючи наказ №28 по французькому експедиційному корпусу генерала д’Ансельма про те, що “союзники не забули зусиль, які Росія зробила на початку війни і тепер вони прийшли з метою дати всім благонадійним елементам і патріотам можливість відновити в країні порядок”, він вважає, що цей документ “писався в компанії кожних Гришиних-Алмазових із реготом і знущаннями”.³

Одеса, як стратегічний центр Півдня України явно прагнула до ідеї “єдиної і неподільної”, крім того, на чолі регіону знаходився військовий губернатор генерал-майор О.М.Гришин-Алмазов, що прямо підкорявся Особливій нараді при Добровольчій армії. Варто відзначити, що саме він зумів вибити війська Директорії з Одеси 18 грудня 1918 року і створити тут реально діючу адміністрацію. Однак ця фігура абсолютно не влаштувала керівництво української Директорії і тому французька влада пішла на неприхований конфлікт з А.І.Денікіним та зняла О.М.Гришина-Алмазова з посади військового губернатора. Цей політичний діяч став фігурою замовчування в радянській історіографії, та й сучасні українські дослідники оцінюють його лише з негативного боку, як прихильника російської національної ідеї й українофоба. Тому є нагальна потреба на підставі документів, свідчень сучасників розібратися в політичній і військовій діяльності генерал-майора О.М.Гришина-Алмазова, що стала центральною фігурою франко-російських протиріч.

Підполковник артилерії Олексій Миколайович Гришин волею долі на початку 1918 р. виявився у Сибіру. Неважко уявити психологічний стан офіцера російської армії, що три роки чесно бився на німецькому фронті, неодноразово нагородженого, що мав серйозні поранення. Революційні події 1917 р. поставили велику частину російського офіцерського корпусу в дуже складне положення – розвал армії, організований більшовиками, перетворив їх, фактично, у особи нон грата в рідній країні. Неприйняття більшовизму як політичного плину, розвал російської державності, тяжка економічна криза змусила багатьох із них шукати вихід у створенні таємних офіцерських організацій. Більшовики, завдяки “декрету про землю”, за яким

селянство відразу і безумовно отримало бажану землю на зрівняльних засадах, дуже швидко установили радянську владу майже по всій території Росії. Особливістю громадянської війни в Сибіру була, так звана, “рейкова війна”, коли червоногвардійські загони встановлювали радянську владу вздовж гілки Транссибірської магістралі.

Підполковник О.М.Гришин, що добрався до Новоніколаєвська, що бачив лінчування людей у погонах п’яними солдатськими юрбами по всій Росії, змушений був ховатися під псевдонімом Алмазов, приймаючи активну участь у створенні підпільної офіцерської дружини. Організаторський і військовий талант офіцера був оцінений і Гришин-Алмазов став начальником штабу всіх офіцерських організацій на захід від Байкалу.⁴ До кінця травня 1918 р., чехословацький корпус, який евакуювався з Росії, підняв збройний заколот через, м’яко говорячи, нерозумного наказу наркомвоєна Л.Д.Троцького про обов’язкове роззброювання евакуйованих частин. Залишитися без зброї в революційній Росії означало для чехословаків потрапити в зовсім безправне і беззахисне положення.

Буквально в лічені дні початку червня чехословаки і підпільні офіцерські організації, що підтримали їх, скинули радянську владу по всій лінії Транссибірської магістралі від Волги до Владивостока. Як гриби після дощу виникли нові уряди на цій території: Комітет членів Установчих зборів (Комуч) у Поволжі, Тимчасовий Сибірський уряд, що стояв на позиціях передачі влади Всеросійським Установчим зборам. Підполковник Гришин-Алмазов зі зброєю в руках очолив повстання в Томську, вибив більшовиків з міста і зайняв посаду військового міністра Сибірського уряду.⁵ В вересні 1918 р. військовим міністром був призначений генерал Іванов-Ринов, а Уфімська нарада утворила Директорію. Практично, воля цих генералів (до цього часу Олексій Миколайович був вже генерал-майором) привели до створення боєздатної армії. Влітку й восени 1918 р. війська Директорії поставили під свій контроль весь Східний Сибір і одержали ряд переконливих перемог над частинами Червоної армії.⁶

Коли восени 1918 р. стало питання про створення єдиного антибільшовицького фронту, назріла необхідність координації дій. Після поразки Німеччини в 1 світовій війні на Яську конференцію, поряд із союзниками по Антанті, направилися представники більшості різноманітних політичних сил Росії. Від сибірської Директорії представником на конференцію був відправлений генерал-майор Гришин-Алмазов. До середини листопада він добрався до Одеси, де готувалася до виїзду “Російська делегація”. Тут 17-18 листопада пройшла нарада на якій були присутні французький вице-консул Е.Енно, О.М.Гришин-Алмазов, П.М.Мілюков, М.В.Брайке-

вич і ін. Була вироблена єдина точка зору з приводу введення військ союзників у Росію, після чого делегати виїхали в Яси.⁷ В самій же Одесі, куди повернувся Гришин–Алмазов, була вкрай заплутана політична ситуація – дезорганізовані німецькі війська поступово евакуювалися (командуючий генерал фон Бельц при звістці про поразку Німеччини у війні застрелився в номері одеського “Пасажу”); з боку станції Роздільна до міста підходили війська української Директорії, озброювалися пробільшевицьки налажені робітники одеських заводів. Велика ж частина населення нетерпляче очікувала англо-французький десант, що повинний був навести хоч який-небудь порядок. У цих складних умовах генерал Гришин–Алмазов зумів організувати з колишніх офіцерів російської армії цілком боєздатний загін у 1500 багнетів зі штабом на пароплаві “Саратов”.

Як звичайно бувало в громадянську війну, Одеса не захищалася і цього разу. На початку грудня 1918 р. війська Директорії урочисто ввійшли в місто з боку Великого Фонтана і залізничного вокзалу. Війська Української Народної республіки, так званий Чорноморський фронт під командуванням генерала О. Грекова, мав тут досить значні сили: 1-й Одеський корпус – полк Філатьєва (5 тис. багнетів, 24 гармати), Фастовський полк (3,5 тис. багнетів); Група Григор’єва – 6-я Січова дивізія полковника Веронбицького, 1 і 2 Єлисаветградські полки, бронепоезд. Штаб Чорноморського фронту розташовувався на станції Роздільна.

Французький віце-консул Е. Енно висунув вимогу до українських військ про розподіл сфер впливу. Таким чином, в Одесі утворилося анекдотична ситуація, коли міські вулиці були перегороджені мотузковою границею, уздовж якого важливо ходили вартові по обидва боки.

У цій складній ситуації вирішальну роль зіграв загін генерала Гришина–Алмазова. Заручившись підтримкою французького десанту, що висадився, він у дводенних боях вибив гайдамак з Одеси, за що був призначений військовим губернатором міста. Молодий ініціативний губернатор Одеси в найкоротший час зумів створити могутню базу для Добровольчої армії в нашому місті. При ньому активно формуються військові підрозділи, так 24 грудня 1918 року генерал одержує конкретні указівки від командування Добровольчої армії: “Головнокомандуючий наказав піхотні стрілецькі дивізії в Одесі починати не з формування штабів, а утворенням нижчих військових підрозділів”.⁸ Досить ефективно починає діяти контррозвідка, в Одесі відкриває роботу філія “Інформаційного агентства”. Для здійснення політичної ідеї “єдиної і неподільної Росії” у місті з професури Новоросійського університету створюється Підготовча по національних справах комісія на чолі із В.В. Шульгіним.⁹ Дуже жорстко намагався боротися генерал-губернатор з

карною злочинністю. Як повідомляв інформатор таємної розвідувальної організації “Абетка”: “У лютому 1920 р. генерал Гришин-Алмазов, який випробував усі засоби боротьби із грабіжниками, вирішив удатися до надзвичайних заходів: грабіжників, пійманих на гарячому, стали розстрілювати. Результати цих мір були дивні. Нові грабежі і нальоти в Одесі майже зовсім припинилися”.¹⁰ Приходилося займатися військовому губернатору і справами місцевого самоврядування. Так, 19 січня 1918 року їм була спрямована в одеську міську Думу телеграма А.І.Денікіна про призупинення виборів депутатів у новий склад цього органа. Після численних протестів з боку Думи, О.М.Гришин-Алмазов наказав чекати нового Положення по виборах міських Дум, що розробляла денікінська Особлива Нарада.¹¹

Подібна активність виявилася не по нахилу командуванню французького експедиційного корпусу на чолі з генералом д'Ансельмом і його начальником штаба полковником Фрейденбергом, що зробили основну ставку на війська Директорії в противагу Добровольчої армії. У березні 1919 р. генерал Гришин-Алмазов був зміщений французами зі своєї посади. Замість нього була створена Рада з 5 чоловік: Андрю, Григоренко, генерала Шварца, Маргулієса та Пешехонова. Обурений Денікін направив телеграму в Константинополь головнокомандуючому Східною армією Франше д'Еспере: “Усунення призначеною мною влади повалило мене в повне здивування... Думаю що в цій справі криється непорозуміння, що може викликати серйозні наслідки”.¹² 20 березня 1920 р. Одеса останній раз бачила свого генерал-губернатора, що приймав парад добровольців вирушаючих на фронт (а займали вони досить вагомий ділянку фронту від Очакова до Березівки). Разом з ним на імprovізованій трибуні знаходився митрополит Платон, що прославився спробою створити так звану “Хрестову дивізію” і “Священний загін” для боротьби з більшовиками.

Ображений генерал був відправлений для координаційної роботи до Верховного правителя Росії адмірала О.В.Колчака як посланець з особливими дорученнями. З Екатеринодара Олексій Миколайович добрався до Петровська (сучасна Махачкала) і готувався зробити перехід через Каспій. Однак чітко пророблений план переходу в Гур'єв, де знаходилися колчаківські підрозділи, був зірваний несподіваною операцією радянської каспійської флотилії. На півострові Мангішлак у форту Александровський знаходилася могутня радіостанція, що здійснювала зв'язок між Колчаком і Денікіним. 30 квітня червоні десантники, що висадилися на Мангішлаке, несподіваним ударом захопили форт. Чекисти, що брали участь в операції, під страхом розстрілу змусили білих радистів повторити “клером” (тобто відкритим текстом) трохи, нібито неправильно за-

шифрованих депеш. У підсумку в Петровськ пішла дезінформація, а замість були отримані оперативні відомості. У ніч на 5 травня 1919 р. була прийнята радіограма: “На пароплаві “Лейла” у супроводі “Президента Крюгера” виїхав Петровська Гришин-Алмазов тчк уживить заходів найшвидшій доставці його через Гур’єв ставку верховного правителя”. Чекісти відповіли: “Александровський зустрічі “Лейлой” готовий”.¹³

Опівдні 5 травня радянський ескадрений міноносець “Карл Либкнехт” помітив яхту “Лейла”, що йшла вже без супроводу, тому що крейсер “Президент Крюгер” трохи раніше ліг на зворотний курс. Помітивши корабель червоних, Гришин-Алмазов почав швидко знищувати секретну документацію, викидаючи її в ілюмінатор. Командир “Карла Либкнехта” М.С.Россет у мегафон скомандував: “Негайно закрити всі ілюмінатори, інакше я потоплю судно!”. Генерал-майор Гришин-Алмазов знаходився в салоні. Чекістів, що ввірвалися, він зустрів пострілами з браунінга. Останню кулю він пустив собі в скроню. Одночасно з генералом покінчили із собою його ад’ютант і начальник особистого конвою. Генерал загинув як російський офіцер – документи ворогу не дісталися. Олексію Миколайовичу було усього 34 роки...

ПРИМІТКИ:

1. Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР // Український історичний журнал. -2000. -№2. - С.47-57.
2. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). - Ф.446. - Оп.2. - Д.20. - Л.219.
3. Винниченко В. Из истории украинской революции / Революция на Украине. По мемуарам белых. – К.: Госиздат, 1930. – С.313.
4. Отчет о командировке из Добровольческой армии в Сибирь в 1918 году / Архив русской революции. Т.9. – М.: Тетта, 1991. – С.257.
5. Там само. – С.275.
6. Протоколы допроса адмирала А.В.Колчака чрезвычайной следственной комиссией в Иркутске 21 января-7 февраля 1920 г. – Иркутск, 1992. – С.99.
7. ГАРФ. - Ф.446. - Оп.1. - Д.48. - Л.15.
8. ГАРФ. - Ф.446. - Оп.1. - Д.48. - Л.95.
9. Шкляев И.Н., Березин С.Е. Деятельность подготовительной по национальным делам комиссии Вооруженных Сил Юга России // Творческое наследие Ф.А.-Щербины и современность. – Краснодар, 1999. – С.210-212.
10. ГАРФ. - Ф.446. - Оп.2. - Д.20. - Л.4.
11. Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф.16. - Оп.124. - Сп.14913. - Л.91-92.
12. ГАРФ. - Д.446. - Оп.2. - Д.20. - Л.242.
13. Ландер И. Конец Гришина-Алмазова // Вечерняя Одесса. – 1988. – 30 января.